

Makai Zoltán¹

Kazahsztán jövője: Kína vagy Oroszország?

1. Közép-Ázsia az érdeklődés középpontjában

A Szovjetunió 1991-es felbomlása után az öt volt közép-ázsiai szovjet tagállam – Kazahsztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán, Kirgizisztán és Tadzsikisztán – önálló entitásként került fel a világtérképre. A nemzetközi közvélemény azonban nemigen foglalkozott sorsukkal, mivel hosszú ideig az itteni események nem lépték át a „politikai ingerküszöböt”. E helyzet a szövetségesek afganisztáni háborújával változott meg radikálisan, mikoris az ottani beavatkozás „melléktermékeként” érdekessé váltak a koalíciót kisebb vagy nagyobb mértékben támogató egyéb közép-ázsiai államok. A régió ezt követően fokozatosan „saját jogán” is szerepelni kezdett a hírekben, mivel a nagyhatalmi vetélkedés színterévé vált.

Kazahsztán a fent említett öt állam közül a legfejlettebb, és összességében a külvilág számára a legjelentősebb. GDP-je meghaladja a másik négy ország GDP-jének összegét. Itt jutottak legmesszebbre a gazdasági reformok, és a nehezebben mérhető társadalmi átalakulásban is ez az ország jutott talán a legmesszebb az öt közül. A felsorolt pozitívumok ellenére azonban Kazahsztán – és az egész tágabb térség – jövőjével, orientációjával, valós lehetőségeivel kapcsolatban sok a bizonytalanság. Az ország óvatosan próbálja tágítani nemzetközi mozgásterét, szélesíteni önállóságát, ám e törekvése ütközhet a nagyhatalmak – és elsősorban a szomszédságát jelentő Kína illetve Oroszország – érdekeivel.

2. Kazahsztán jelentősége

Megvizsgálva azon tényezőket, melyek Kazahsztánt a nagyhatalmi versengés tárgyává teszik, három tényező-csoportot különíthetünk el: a geopolitikai-geostratégiai fekvéséből eredő okokat; a világgazdaságban, főként a világ energetikájában játszott és potenciálisan eljátszható szerepét érintő problematikát; illetve a társadalmi-politikai átalakulással, annak kulturális, nyelvi, etnikai vonatkozásaival összefüggő kérdéskört.

Kazahsztán és Oroszország között húzódik a Földön a leghosszabb, 6500 kilométeres, lényegében nem őrzött szárazföldi határszakasz. Kazahsztánnak Kínával – annak is a politikailag érzékeny Hszincsiang-Ujgur Autonóm Területével – ugyancsak mintegy másfélezer kilométeres közös határa van. Az ország délről a politikailag, gazdaságilag vagy bűnügyileg stabilnak korántsem nevezhető kirgiz, üzbég és türkmén államokkal érintkezik. A Kaszpi-tenger révén összeköttetésben áll a Kaukázussal (Azerbajdzsán), illetve Iránnal is. E fekvés következtében kisebb vagy nagyobb mértékben érintett a felsorolt területek nemzetközi konfliktusaiban, problémáiban, azokban konstruktív vagy destruktív szerepet is játszhat. Ilyen kérdések a teljesség igénye nélkül: a Kaszpi-tenger jogi státuszának rendezése, a közép-ázsiai vízmegosztási és áramtermelési kérdések megoldása, az ujgur szeparatizmussal szembeni fellépés, a kirgiz gazdasági összeomlás megakadályozása, az üzbég rezsím támogatásának vagy aláásásának lehetősége és természetesen a fosszilis energiahordozók kitermelésével és tranzitjával összefüggő problémák.

A mai Kazahsztánon haladt át az ókorban és a középkorban kiemelt jelentőségű keletnyugati kereskedelmi útvonal, a „selyemút” (STEIN A. 1997). E tengely mentén cseréltek gazdát az áruk, de az európai, arab, indiai, kínai és más tanok, eszmék, ismeretek is. A távol-

¹ Makai Zoltán Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs E-mail: zoltanmakai@hotmail.com

keletre vezető tengeri útvonal felfedezése, illetve az út mentén fekvő birodalmak és államok eltűnése vagy hanyatlása, világpolitikai súlyának csökkenése miatt a selyemút jelentősége a 17. századra szinte teljességgel megszűnt. Ma azonban ismét felerősödtek azon törekvések, hogy nagy áteresztő-képességű közút és vasút haladjon át a térségen, Oroszországtól délre összekötve Kínát Európával.

Kazahsztán fekvésének jelentőségére a koalíciós erők afganisztáni hadműveletei is rámutattak. Az ország – csakúgy mint az összes új FÁK-tagállam – a SZU felbomlásakor még kevésbé keltette fel a nagyhatalmak, pl. az USA stratégiai érdeklődését. Pontosabban fogalmazva, „A kilencvenes évek elején az amerikai külpolitika prioritásait a térségben világosan kifejezte a „*Russia first*” szlogen, amely arra utalt, hogy a költséghatékony biztonsági rendszerre törekvő hegemonikus hatalom mindenekelőtt Oroszország szanálásában és megerősítésében, egyben a rendszerbe történő kooptálásában érdekelt. 1994 körül az amerikai külpolitikai tervezés azonban egyre inkább szakított az orosz orientációval, mivel a tervezési folyamat szereplőinek többsége kételkedni kezdett az orosz regeneráció ütemében és következményeiben egyaránt” (ROMSICS G. 2008). Ily módon a FÁK-tagok léte és fontossága fokozatosan teret nyert az amerikai külpolitikai gondolkodásban. Mindamellet Közép-Ázsia és benne Kazahsztán csak a koalíciós erők afganisztáni hadműveleteinek kezdetekor vált hirtelen ismét valódi jelentőséggel bíróvá. Bár az ország nem határos Afganisztánnal, mégis értékes támogatást tudott – inkább csak volna – nyújtani a szövetségeseknek. Asztana ugyanis végül csupán ahhoz adta hozzájárulását, hogy a koalíció gépei átrepülhessenek légtérén, illetve vészhelyzetben igénybe vegyék az ország repülőtereit. A kazahok végül nem engedélyezték reptereik felhasználását afganisztáni bevetések céljaira, és nem járultak hozzá koalíciós katonai bázisok létrehozásához országuk területén, mint ahogy nem küldtek katonákat a tálibok ellen. A tálib rendszer afganisztáni megdöntése után sok politikus és politológus megfogalmazta, hogy az Egyesült Államok igazi célja Közép-Ázsiában, nem csak és nem is annyira a terrorrelenes háború régióbeli harcainak megvívása, mint az, hogy tartósan megvesse lábát a térségben, megkezdje Oroszország kiszorítását, illetve megakadályozza Kína behatolását. Moszkva és Peking pedig az USA régióbeli akcióival kapcsolatos fenntartásai megfogalmazásakor nyilván nem a terroristák iránt érzett szimpátia miatt, hanem saját érdekei védelmében emelt szót.

Kazahsztán a világ gazdaság vérkeringésében jelenleg elsősorban mint nyersanyagforrás vesz részt. Ahogy a kazah tankönyvek illetve a nemzetközi rendezvényeken felszólaló hivatalos kazah delegátusok szeretik hangsúlyozni, „az országban megtalálható és kibányászható a periódusos rendszer minden eleme”. A valóság az, hogy Kazahsztán a két fosszilis energiahordozó, a kőolaj és a földgáz világpiacán tölt – és még inkább a jövőben tölthet – be jelentős szerepet. Hasonlóan fontos még a stratégiai nyersanyagoknak számító urán kazahsztáni kitermelése és exportja. A felsorolt nyersanyagokon kívül az ország még a króm, az ólom, a cink és a réz világpiacán játszik ha nem is meghatározó, de nem elhanyagolható szerepet (LEVINE, R. M., WALLACE, G. J. 2004).

Összességében mégis a kőolaj az, ami Kazahsztánt gazdasági szempontból vonzóvá, vetélkedésre érdemessé teszi a nagyhatalmak számára. A kazah olajexport dinamikus növekszik, és Nazarbajev kazah államfő szerint az ország 15-20 éven belül a legnagyobb exportőrök közé tarthat a világon, reális alternatíváját adva az arab országokból származó kőolajnak. A földgáz kazahsztáni kitermelése csak az elmúlt néhány évben kezdett igazán felfutni. Ennek oka az, hogy az eddig inkább az olajkitermelés kellemetlen velejárójának tekintett kísérőgázt is megpróbálják hasznosítani; az ország jogszabályi előírásai is erre próbálják ösztönözni a kitermelőket. A kazah energetikai miniszter 2007 májusi bejelentése szerint az ország 2010-re másfélszeresére, 45 milliárd köbméterre növeli gázkitermelését, melyből 12 milliárdot exportra szánnak (VEDOMOSZTYI 2007. 05. 14.). A kazah gázexport

valószínűleg sohasem lesz olyan jelentős, mint a türkmén, ám még így is megoldhatná kisebb európai országok gázellátását a jövőben.

Az energetikához és a stratégiai fekvés témaköréhez egyaránt sorolható a különféle kőolaj- és gázvezetékek útvonalának, tervezésének, megépítésének problematikája. A hatalmas területű Kazahsztán ugyanis nemcsak forrása, de továbbítója is az energiaáramnak. Területén kell áthaladniuk nemcsak a szovjet időkben megépült, dél-északi irányú, de a Kínába vezető, már elkészült, illetve tervezett nyugat-keleti irányú vezetékeknek is.

Ami a harmadik tényezőcsoportot, a politikai-társadalmi átalakulás folyamatát és következményeit illeti, Kazahsztán e területen egyfajta kísérleti terepként működik, mely sok szempontból példaként szolgálhat a régió más államainak fejlődési irányai tekintetében is. Kérdés, hogy az orosz-szovjet örökség elég erős marad-e ahhoz, hogy Kazahsztán legalább egy – ha nem is európai típusú, de legalább nem tisztán ázsiai – fejlődési utat járjon be. Az autoriter hatalmi berendezkedés átmenetet jelent-e valamiféle, legalább deklaráltan demokratikus irányítási forma felé vagy az ország a múltjából merít példát, esetleg a kínai modell felé törekszik? Az első számú vezető távozása a hatalomból szabályozottan vagy a klánok és hatalmi csoportosulások közötti harcok révén, az országot káoszba taszítva megy majd végbe? Nagy kérdés az is, hogyan alakulnak az ország etnikai viszonyai, folytatódik-e az orosz lakosság kivándorlása, a külföldön élő kazahok betelepülése, sikerül-e féken tartani a kínaiak beáramlását. A belső folyamatok kimenetele, a helyi elit összetétele és választása is szerepet fog játszani abban, hogy Kazahsztán végül az orosz vagy a kínai szövetséget választja a későbbiekben. Az ország fejlődési útja minden bizonnyal kihat majd szomszédjai sorsának alakulására, de a nagyhatalmak térségbeli pozícióinak erősségére is.

3. Érvek pro és kontra

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a fenti tényező-csoportok esetében melyik nagyhatalom, Oroszország avagy Kína felé billen a mérleg, melyikük rendelkezik előnyösebb pozíciókkal az egyes területeken, melyikük képes inkább befolyása alá vonni Kazahsztánt.

A geopolitikai-geostratégiai területen Oroszország jelentős, középtávon mindenesetre behozhatatlannak látszó előnnyel rendelkezik Kínához képest. Ez az előny egyszerűen kifejezve abból fakad, hogy míg ő hosszú ideig „birtokon belül” volt, addig Kína sosem, de legalábbis évszázadok óta nem. A cári birodalom, majd a Szovjetunió léte olyan erős kapcsolatokat teremtett Oroszország és Kazahsztán között, hogy azok máig hatnak. A FÁK szervezete (különösen a katonai szférával foglalkozó Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete) – minden probléma ellenére – még mindig nagyobb összekötő erővel bír, mint a Sanghaji Együttműködés Szervezete (melyben persze Oroszország is tag). A kazah-orosz határ nagyrészt sík, viszonylag sűrűn lakott területen halad, míg a kazah-kínai határvidék jelentős része hegyekkel borított, ritkábban lakott, perifériális területeket köt össze. Oroszország felé billen a mérleg akkor is, mikor a két nagyhatalomnak a régióval kapcsolatos stratégiai terveit, szándékait vizsgáljuk. Moszkva sokszor deklaráltan létérdekének, elsőrendű prioritásának tekinti azt, hogy közvetlen határain megmaradjon korábbi befolyása, és e területeken más nagyhatalom ne tehessen szert gazdasági, de főként politikai és katonai dominanciára. Mint a lentebb részletezett grúziai példa is mutatja, Oroszország késznek mutatkozik érdekei védelmében akár fegyveres konfliktust is felvállalni. Kína ugyanakkor elsősorban abban érdekelt, hogy a közép-ázsiai térségben nyugalom legyen, onnan ne érkezzen terrorista vagy szeparatista fenyegetés. Hasznos emellett Peking számára, ha a térség országai politikailag és gazdaságilag stabilak, de nem túlságosan erősek, mivel így egyrészt nyersanyag-ellátói, másrészt piacai és tranzitútjai lehetnek a kínai gazdaságnak, illetve termékeinek. Az Oroszországgal folytatott politikai együttműködés Kazahsztán számára

biztatóbb perspektívájára utal az a tény is, hogy Asztanának Moszkvával több regionális és nemzetközi kérdésben van megegyező vagy ahhoz közeli álláspontja, mint Pekinggel. Valójában előbbi viszonylatban több a „közös ügy” is, mint az utóbbiban. Kazahsztán máig döntően orosz fegyverzettel rendelkezik, zajlik a hadiipari és úrkutatási együttműködés, közös a légvédelem.

Az energetikai, illetve tágabb értelemben a gazdasági szférában már korántsem ennyire egyértelmű a jövőbeni kazahsztáni orosz dominancia. A jelen és a közeljövő azonban még Oroszországról szól. A szovjet időkből örökölt energetikai hálózatok révén Kazahsztán ma még szinte teljesen északi szomszédjától függ e téren. Bár már működik a Baku-Tbiliszi-Dzsejhan kőolajvezeték, a kazah olajexport döntő része továbbra is Oroszországon keresztül zajlik. Moszkvától függ az átengedett mennyiség, és a tranzitdíjak által befolyásolni tudja az árakat is. A gázkitermelés és -export területén hasonló a helyzet: Közép-Ázsiából Oroszországba vezetnek a legfontosabb csővezetékek, és Moszkva mindent megtesz az európai gázellátás monopolizálása, így például a rivális Nabucco-projekt megghiúsítása érdekében. Oroszország ugyancsak jó pozíciókkal rendelkezik a kazah atomiparban és uránkitermelésben.

Középtávon ugyanakkor Kína kazahsztáni gazdasági pozícióinak megerősödése is várható. A jelenlegi trendek alapján úgy tűnik, hogy míg a kínai gazdasági fejlődés még hosszú távon is jelentős tartalékokkal rendelkezik, addig az orosz konjunktúra főként az energiahordozók világpiaci árnövekedésének köszönhető. (Kérdés persze, hogy a kőolaj és a földgáz világpiaci ára nem marad-e akár évtizedekig hasonló magasságokban. Még ha így is lenne azonban, látható, hogy készletek csökkenése, az alternatív energiahordozókra való áttérés, és a fokozatosan torzuló gazdaságszerkezet miatt e helyzet hosszabb távon nem tartható.) Kína hajlandó és képes is finanszírozni a nyugatról-keletre tartó vezeték-rendszerek kiépülését; 2006 óta működik az Ataszu-Alasanykou olajvezeték, és épül a Türkmenisztánból Kazahsztánon át haladó gázvezeték. Megemlítendő emellett, hogy Kazahsztán óvatosan bár, de maga is megpróbál lépéseket tenni az Oroszországtól való energetikai függés ellen; erre példa az említett két vezeték. Asztana számára ugyanis világos, hogy Moszkva nemcsak partner, de versenytárs is az energetikában. Peking tisztában van azzal, hogy a gazdasági fejlődéséhez szükséges fosszilis energiahordozókat erős hadiflotta híján meg kell próbálni legalább részben szárazföldi úton importálnia. A kínai áruk európai exportja is jóval egyszerűbbé válna a tervezett közúti és vasúti folyosók elkészültével; az akár több hónapos tengeri út két hétre rövidülne. A fentiek miatt Kazahsztán Kína számára gazdasági szempontból nagyon fontos partnerré válik; e területen Peking érdekei ugyanolyan erősek, mint Moszkváéi.

A társadalmi-politikai tényezők ismét Moszkva jövőbeni kazahsztáni túlsúlyára mutatnak. A kazahok számára az orosz-szovjet közös múlthoz nemcsak egyértelműen negatív képzetek tapadnak, sokan elismerik, hogy az ország az orosz közvetítés révén ismerkedett meg a modern civilizációval. Az ország etnikai összetételében a kivándorlás ellenére még mindig jelentős az orosz elem; számarányukat a hivatalos statisztika is minimum 25%-ra teszi. Az orosz az állam „hivatalos”, azaz második nyelve, az „állami” nyelvnek tekintett kazah után; valójában oroszul legalább annyian tudnak, mint kazahul. Jelenleg a belső politikai folyamatok is az orosz mintát követik: az ország deklaráltan demokrácia és piacgazdaság, míg a gyakorlatban a tekintélyelvű elnöki rendszer működik az állam jelentős súlyával a gazdaságban. A jelenlegi kazah elit nagy része orosz egyetemeken, de legalábbis szovjet-orosz alapítású hazai felsőoktatási intézményekben, nagyrészt orosz tanároktól, orosz nyelven tanult. Mindez ma már változik, de nem a kínai, hanem a nemzeti és a nyugati irányba.

Ami viszont Kínának „dolgozik”, az a demográfia. Oroszország lakossága ijesztő mértékben, évente több százezer fővel csökken (FSGS 2008) míg Kínáé – minden korlátozó intézkedés dacára – évente egy fél kazahsztánnyi népességgel nő (HEILIG G. K. 1999). A

hivatalos statisztikák szerint az orosz nemzetiségűek kivándorlásának folyamata gyakorlatilag leállt, ám ha a kazah gazdasági és politikai helyzet jelentősen rosszabbra fordul, újra megindulhat. A kazah vezetés ugyanakkor igen éberrel ügyel az esetleges kínai betelepülés féken tartására. A Kínába irányuló gázvezeték építéséről szóló kétoldalú egyezmény megkötésekor fontos vitapont volt, hogy milyen nemzetiségű munkások milyen jogállással vesznek részt az építkezésen; a kazahok tartottak attól, hogy akár több ezer kínai munkás családotól az országban marad. Etnikai-kulturális szempontból fontos összekötő kapocs lehetne a két ország között az ujjur nemzetiség. Kína azonban inkább szeparatista-terrorista fenyegetésként éli meg létüket, és ezt az álláspontot próbálja ráerőltetni az egyébként a nemzetiségek közötti megbékélést propagáló Kazahsztánra is.

4. A grúziai konfliktus tanulságai

Tekintettel arra, hogy a probléma jelenleg aktuális, és közvetve témánkat is érinti, érdemes röviden kitérni rá. Oroszország augusztus 7-12. közötti kemény grúziai katonai fellépésének politikai és gazdasági következményei, illetve tanulságai is vannak. A várt határokon – szó szerint és képletesen is – átlépő Moszkva jelezte, hogy nem tűri a végtelenségig érdekei figyelmen kívül hagyását, és aktív ellenlépésekre is kész a volt szovjet tagállamok NATO-hoz való közeledésének megakadályozására. E cél érdekében eszközül használta a Grúziában élő orosz, illetve abház és oszét nemzetiségű népeiséget; állampolgárságot adott nekik, majd „megvédte” őket. Ellentétesek a hírek arra vonatkozólag, hogy bombázta-e az orosz légierő a BTC-olajvezeték, de már ennek lehetősége is más kategóriába helyezi a térségbeli olajszállítások kockázatát. Oroszország ugyanakkor gyakorlatilag egyedül maradt a nemzetközi porondon, különösen miután elismerte a két szakadár régió, Abházia és Dél-Oszétia önállóságát.

Az orosz fellépés a FÁK-tagországokban, így Kazahsztánban sem aratott osztatlan elismerést. A SESZ augusztus 28-i Dusanbei Nyilatkozatában az aláírók a feltételezett orosz nyomás ellenére is csak annyit jelentettek ki, hogy „támogatják Oroszországnak a béke és az együttműködés érdekében tett régióbeli erőfeszítéseit”. A „stratégiai partnerségi” viszony dacára Kazahsztán számára kellemetlen emlékeztető volt a grúziai orosz fellépés a kétoldalú kapcsolatok egyenlőtlenségéről. Nyilván Moszkva lépései „új állampolgárai” védelmében elgondolkodtatták az asztanai döntéshozókat. Kazahsztán emellett ezután talán még az eddigiéknél is óvatosabban jár el, mikor energiahordozóinak új, Oroszországot elkerülő alternatív export-útvonalakat keres, illetve amikor további kaukázusi befektetésekről dönt.

5. Összegzés

Kazahsztán jövőjére rövid és középtávon a nagyhatalmak közül Oroszország gyakorolja majd a legnagyobb befolyást. Az ország továbbra is az orosz érdekszféra része marad, bár deklarált „sokvektorú külpolitikája” folytatásával igyekszik óvatosan bővíteni saját mozgásterét. Látványos felemelkedése ellenére Kína középtávon, azaz 15-20 éves távlatban, nem lesz képes átvenni Oroszország helyét a kazah relációban. Oroszország mellett szól történelmi beágyazottsága, gazdasági konjunktúrája, és az, hogy létérdekének tekinti régióbeli befolyásának megőrzését. Az orosz hegemonia gyenge pontjai ugyanakkor a kedvezőtlen demográfiai tendenciáinak megváltoztatására és saját gazdaságszerkezetének megreformálására való eddigi képtelensége.

Irodalom

- DEÁK A. GY. – HOFFMANN T. – RÁCZ A. – ROMSICS G. (2008) A grúz-országi válság értékelése. Magyar Külügyi Intézet, Budapest, pp. 13-14. <http://www.kulugyiintezet.hu/keklevel/T-2008-22-gruz.pdf>
- ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION – Official Energy statistics from the U.S. Government. <http://tonto.eia.doe.gov/country/index.cfm>, letöltve: 2008. 04. 20.
- FSGS – FEDERALNAJA SZLUZSBA GOSZUDARSZTVENNOJ SZTATISZTYIKI (2008) http://www.gks.ru/bgd/regl/b08_11/IssWWW.exe/Stg/d01/05-01.htm
- HEILIG G. K. (1999) Can China Feed Itself? IIASA, Viena, http://www.iiasa.ac.at/Research/LUC/ChinaFood/index_h.htm
- LEVINE, R. M. – WALLACE, G. J. (2004) The Mineral Industries of the Commonwealth of Independent States. U.S. Department of the Interior, U.S. Geological Survey
- MINERAL COMMODITY SUMMARIES (2007) U.S. Department of the Interior, U.S. Geological Survey, <http://minerals.usgs.gov/>, letöltve: 2008. 07. 10.
- STEIN, A. (2007) Homokba temetett városok. Új Palatinus könyvesház Kft., Budapest.
- VEDOMOSZTYI (2007) 2007. 05. 14-i szám, Moszkva, 3. p.